prof. TROGRLIĆ – II GODINA – HP 19st

UDK: 324 (497.5) "1848"
328 (497.5) "1848"
342.8 (497.5) "1848"
Izvorni znanstveni rad

Akademik Hodimir SIROTKOVIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

JELAČIĆEV IZBORNI RED ZA PRVI HRVATSKI GRAĐANSKI SABOR 1848. GODINE I PROVOĐENJE IZBORA[1]

1. Organizacija Hrvatskog sabora krajem feudalnog razdoblja

Hrvatski sabor javlja se kao ustavno ograničenje kraljeve zakonodavne vlasti već krajem 13. stoljeća. Kroz čitavo feudalno razdoblje djeluje kao organ klasne prevlasti privilegiranih staleža: svećenstva, plemstva i građanstva. U feudalni hrvatski sabor ulazili su samo povlašteni staleži i redovi, ali ni svi oni nisu u saboru bili zastupani na jednak način. Visoko plemstvo i svećenstvo (magnates et prelates) dolazili su u sabor "iure virili", tj. osobno, pozivani "per litteras banales".

U Hrvatskoj se još od početka 17. stoljeća uvriježila praksa da obično ili tzv. *niže plemstvo* u pravilu dolazi u Sabor samo preko svoga izabranog županijskog zastupstva.

Velikaši (magnates) dijelili su se na dvije grupe prema podrijetlu i časti. Među velikaše prema podrijetlu ubrajali su se svi domaći i podomaćeni (intertikulirani) knezovi, grofovi i baruni. To su bili odličniji plemići, koji su vukli podrijetlo od nekog velikaškog roda ili koje je kralj specijalnim privilegijem, zbog naročitih zasluga, podigao u red velikaša. Velikaši *prema položaju* bile su one osobe plemićkog staleža koje su prema javnoj službi koju obavljaju stekle pravo osobnog dolaska u Sabor. U tu grupu pripadaju: ban, protonotar, svi veliki župani i turopoljski komes.

Među *prelate*, tj. crkvene dostojanstvenike koji se osobno pozivaju u Sabor, ubrajali su se: nadbiskupi, biskupi, mitropoliti i vladike, zatim opati i prepošti koji su bili predstavnici kaptola ili kojeg crkvenog reda, te prior vranski.

---

1 Ovaj znatno prošireni tekst nastao je na osnovi predavanja koje je autor održao u HAZU 5. lipnja 1998. u povodu 150-te obljetnice početka zasjedanja Hrvatskog sabora 1848.

Kad je gradska samouprava dvama dekretima kralja Sigismunda iz 1405. godine dobila javnopravni značaj, *Kraljevski slobodni gradovi* također su dobili pravo članstva u Saboru - "quasi una persona nobilis". Kraljevskih slobodnih gradova bilo je u Hrvatskoj u feudalnom razdoblju tek desetak jer je plemstvo zaziralo od povećanja njihova broja. Svaki kraljevski slobodni grad slao je u Sabor jednog svog zastupnika, ali njihov utjecaj na saborski rad nije bio znatniji jer su gradovi zajedno uživali jedan kolektivni glas.

Kad je car i kralj Leopold I. utemeljio Akademiju u Zagrebu 1669. godine, rektor Akademije također stječe mjesto u Saboru. Od 1776. počinje u Sabor dolaziti i riječki gubernator, od 1790. vicekapetan kraljevstva, a od 1805. i predsjednici Banskog stola (tabula banalis) i Zemaljskog sudbenog stola (tabula judiciaria).

Uz centralne carske urede u Beču, kao što su bili Dvorsko ratno vijeće, Tajno vijeće i Dvorska kancelarija, Hrvatski je sabor u lipnju 1790. priznao Požunskom saboru i Ugarskom namjesničkom vijeću pravo da izravno utječu na hrvatske poslove "dok se ne pridobiju oni dijelovi Hrvatske koje tada drže Turčin i Mlečanin i dok se ne nađu na okupu toliki broj županija da budu mogle uzdržavati jednu političku oblast" (tj. vlastitu vladu – op. pisca). Tako je od 1790. do 1848. Hrvatskom saboru ostala samo sjena vlasti, formalna državnost bez ikakve realne političke snage.

Kad razmatramo pitanje djelokruga vlasti Hrvatskog sabora uoči 1848. godine, moramo imati na umu da su u to vrijeme bili izvan njegovih nadležnosti – Vojna krajina, Dalmacija i Međimurje. Sve nabrojene hrvatske zemlje bile su otrgnute iz hrvatskog državnog područja u različitim predhodnim povijesnim situacijama, koje ovdje nećemo razmatrati.

U teškom nacionalnopolitičkom okružju prve polovice 19. stoljeća hrvatska feudalna klasa pokazivala se sve manje sposobnom da se opire nabujalom mađarskom nacionalizmu. Oko 1830. godine već je izgledalo da će narasli nacionalizam mađarskog nacionalizmu, predvođenog Kossuthovom strankom, kojoj je parola bila jedinstvena centralizirana mađarska država – pokopati i zadnje ostatke hrvatske feudalne državne autonomije, predstavljene u njezinim Županijama i Saboru.

U tom trenutku spašava hrvatsku državnu i nacionalnu misao prodor novog, demokratskog i pučkog elementa u hrvatski politički život. Zajedno s raspadanjem feudalizma i prodiranjem kapitalizma već u prvoj polovici 19. stoljeća stvara se i u Hrvatskoj mlada, nacionalna građanska klasa, sastavljena pretežno od trgovaca i građanskih intelektualaca, koja pod imenom ilirskim budi hrvatsku nacionalnu misao i sanja planove o stvaranju zajedničke južnoslavenske države na Balkanu. U kratkom vremenskom razdoblju ta je misao na juriš uzburkala duhove u Hrvatskoj, pa Sabor 1847. godine donosi odluku o uvođenju hrvatskog jezika kao jedinog "diplomatičkog", tj. službenog jezika u javnom životu Hrvatske. Tako je narodna (ilirska) stranka za desetak godina intenzivnog političkog djelovanja uspjela pretvoriti staru feudalnu Hrvatsku u nacionalnu državu s

2 Kaptol je u katoličkoj crkvi bio zbor kanonika koji su uz biskupa upravljali biskupijom. Kaptoli su u feudalnoj Hrvatskoj u pravilu imali velike zemljišne posjede, s brojnim kmetskim selištima, te su uživali velike prihode od kmetskog rada. Kao "loca credibilia" (vjerodostojna mjesta) obavljali su različite pravne poslove, a među ostalim bili su ovlašteni pod svojim pečatom izdavati ili uvjerovljavati isprave. U [illegible]skom feudalnom saboru bili su zastupljeni s jednim ili dva predstavnika.

osnovnim ciljem političkog ujedinjenja svih hrvatskih zemalja i stvaranja posebne hrvatske političke jedinice u sklopu austrijske federacije naroda.[3]

2. Donošenje izbornog reda za prvi Hrvatski građanski Sabor

Ožujskim zakonima Ugarskog sabora iz 1848. Hrvatska je trebala ostati u sklopu samostalne Ugarske države, ali ne kao cjeloviti teritorij s priznatom državno-pravnom autonomijom. Mađari su samo Civilnoj Hrvatskoj priznavali vrlo ograničenu autonomiju, a Slavoniju i Rijeku s područnim kotarom proglasili su nedjeljivim sastavnim dijelom Ugarske države.

Sabor u Hrvatskoj u to vrijeme nije zasjedao, a banska stolica nije bila popunjena od 1845. godine. Zbog toga su najistaknutije osobe preporodnog pokreta organizirale u Zagrebu *25. ožujka veliku narodnu skupštinu*, koja je "nastupila kao nositelj novog legaliteta čitave Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te donijela *Zahtijevanja naroda*" kao novi oblik izravnog komuniciranja između suverenog naroda i ustavnog vladara".[4] U 30 točaka "Zahtijevanja naroda" izražen je politički, nacionalni i socijalni program hrvatskog pokreta 1848. godine. U njima se, među ostalim traženjima, u točkama 10 i 11 traži godišnje sazivanje državnog sabora u koji će zastupnike birati narod "na temelju jednakosti bez razlike statiša".

Krajem travnja 1848. ban Jelačić osnovao je Bansko vijeće od 70 članova kao svoje savjetodavno tijelo.[5] Među ostalim zadacima, ban je zadužio Vijeće da izradi novi izborni red za Sabor u kojem će " zastupnici puka prevagnuti u znamenitom broju one koji će se banskim listi u sabor pozvati".

Tokom zasjedanja od 8. do 11. svibnja Bansko vijeće prihvatilo je nacrt izbornog reda za Sabor, kojemu je glavni redaktor bio Ivan Mažuranić,[6] a ban Jelačić ga je proglasio 13. svibnja "Naredbom o pozivanju i zastupanju Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imajućeg se držati dana 5. i sljedećih dana mjeseca lipnja 1848."

Ovaj izborni red, objavljen kao banska naredba, bio je naknadno odobren zakonskim člankom. III: 1848., kojim je Sabor potvrdio i druge privremene banske naredbe.

3 Opširnije o državnopravnom položaju Hrvatske krajem feudalnog razdoblja vidi u radu autora "Ustavni položaj i organizacija rada Sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja, "Rad" JAZU, knj.393./1981., str. 40-45.

4 Nikša Stančić "Hrvatski pokret 1848.", rad objavljen u knjizi "150. obljetnica hrvatskog pokreta iz 1848.", izd. HAZU, 1999., str. 30. Opširnije o Narodnoj skupštini i "Zahtjevanjima naroda" od 25. III. 1848. v. kod Jaroslav Šidak, Studije iz hrvatske povjesti za revolucije 1848.-1849., Zagreb, 1979., str. 33-74.

5 Bansko vijeće iz 1848. imalo je u trenutku osnivanja ulogu tradicionalnih banske konferencije, kakve su banovi sazivali krajem 17. stoljeća radi rješavanja bitnih problema zemlje, a u vrijeme kad nije zasjedao Sabor. Recidiv tih banskih konferencija javlja se u mnogo širem sastavu 1848., 1861. i 1865., a bile su prvenstveno sazvane da predlože privremeni izborni red za Hrvatski sabor, dok on ne dođe u zakonsku mogućnost da sam ustavnim putem propiše izborni red; to je uspio tek Hrvatski sabor 1870. godine. Navedeno Bansko vijeće iz 1848. pretvorilo se u jesen 1848. godine u hrvatsku samostalnu vladu, koju je imenovao ban Jelačić, ali koja nije bila politički odgovorna Saboru.

6 O ulozi Ivana Mažuranića u izradi normativnih akata Sabora 1848. vidi opširnije u radu pisca "Uloga vinodolske obitelji Mažuranić u pravnoj, te političkoj i kulturnoj povijesti hrvatskog naroda", "Rad" HAZU, 465., knj. XXXII., 1993., str. 155-156.

3. Osnovne karakteristike izbornog reda 1848. godine

Izborni red 1848. sadržajno je vrlo kratak. Ima ukupno 16 paragrafa podijeljenih u tri poglavlja. Prvih osam paragrafa odnose se na pasivno biračko pravo, odnosno na one "koji će imati na budućem kraljevinah ovih saboru mjesto", kako to izborni red formulira. Prema tim propisima četrdesetosmaški sabor trebao se sastojati od 192 birana zastupnika i neodređenog broja banskih pozvanika (tzv. virilista). U 7. paragrafu bilo je predviđeno da se taj izborni red protegne i na Dalmaciju "ako tamošnji žitelji budu htjeli pravom svojim se već na ovom saboru poslužiti. Način izbiranja se posve njima pušta na volju". Ostvarenje ovoga poziva spriječila je austrijska birokracija u Dalmaciji u savezu s tamošnjom malobrojnom odnarođenom (talijanaškom) inteligencijom.[7]

Zanimljivo je spomenuti i odredbu 8. paragrafa izbornog reda, kojim se određuje da će se u Hrvatskom saboru "dati pristojno mjesto zastupnikom kojegod druge austrijansko-slavljanske pokrajine, ako bi naš Sabor nazočnošću ukrasiti htjeli". U toj revolucionarnoj 1848. godini bili su uobičajeni posjeti i izmjene delegacija među slavenskim narodima Monarhije, pa su tako posjetile Hrvatski sabor češka, slovačka i slovenska delegacija te delegacije vojvođanskih Srba.

Pravo osobnog dolaska na Sabor ostalo je rezervirano svim magnatima i crkvenim prelatima koji su to pravo uživali i u feudalnom saboru. Među virilistima -- u 1. paragrafu izbornog reda - izričito se spominju: biskupi i vladike katoličke i pravoslavne crkve, potkapetan kraljevine, svi punoljetni velikaši (knezovi, grofovi i baruni), riječki gubernator, svi veliki župani ili namjesnici županske časti, upravitelji Komorskih imanja u Zagrebu i Rijeci, podban, prabilježnik (protonotar) i prisjednici Banskog stola, predsjednik Sudbenog stola u Zagrebu, predsjednici mjeničnih sudova u Karlovcu i Rijeci, i na kraju još - župan turopoljski.

Postoji međutim jedna uočljiva razlika u efektivnom provođenju virilnog prava između feudalnog i prvog građanskog sabora. U feudalnom saboru odsutni magnati mogli su poslati i svoga zastupnika, a ovaj izborni red izričito propisuje dužnost osobnog dolaska virilista u Sabor, a uskraćuje utjecaj na saborski rad onim banskim pozvanicima koji to pravo nisu htjeli ili nisu mogli osobno provesti.

Za *192 birana zastupnika* osobito je zanimljivo istaknuti činjenicu da ovaj izborni red nije propisao neposredno pravo birača da šalju svoje predstavnike u Sabor, nego to pravo priznaje samo određenim samoupravnim tijelima, odnosno korporacijama. Tako svaka od šest hrvatsko-slavonskih županija šalje u Sabor onoliko zastupnika koliko ima kotareva, odnosno distrikata.[8] Svaki kotar, odnosno svaki distrikt, bira po jednog zastupnika, jer Hrvatska u čitavom svom razdoblju od 1848. do 1918. poznaje samo *sustav pojedinačnog izbora zastupnika*. Ukupno je svih šest županija moglo poslati u Sabor 58 zastupnika.

7 Ban Jelačić već je 13. svibnja uputio poziv Dalmatincima da pošalju zastupnike na Sabor Trojedne kraljevine i da kao svoje zastupnike izaberu ljude "koje nije talijanština odtudjila od nas da budu s nama u razgovoru bratinskom. Posavjetujmo se kako ćemo se složiti kako bratja jednaka i slobodna". HDA, Tiskovine 131/64.

Drugu grupu zastupnika šalju *krajiške regimente* iz Hrvatske i Slavonije. Svaka regimenta bira po četiri zastupnika, pa 11 regimenti ukupno 44 krajiška zastupnika.

Treću grupu zastupnika biraju: 1. slobodni i kraljevski gradovi i s njima izjednačene varoši s uređenim magistratom; 2. slobodni kotarevi: turopoljski, riječki, bakarski i vinodolski; 3. slobodna poveljena trgovišta i općine; 4. neke veće općine u Slavoniji koje su se isticale brojem pučanstva, opsegom trgovačkog prometa i obrtničke djelatnosti, te "inteligencijom žitelja svojih". Broj zastupnika svih navedenih slobodnih gradova, kotareva, trgovišta i općina bio je određen taksativno, prema broju pučanstva u njima. Ukupno je ova grupacija slala u Sabor 77 zastupnika.

Četvrtu grupu zastupnika formiraju predstavnici 7 kaptola katoličke crkve, 3 konzistorija pravoslavne crkve, jedan zajednički zastupnik svih pravoslavnih manastira. Ta je izborna grupacija slala u Sabor 11 zastupnika.

Konačno, tadašnja zagrebačka Akademija znanosti (a današnje Sveučilište) imala je pravo izabrati i poslati u Sabor jednog zastupnika.

Za pasivno izborno prava, tj. prava biti izabran za zastupnika, u paragrafu 12. izbornog reda bilo je propisano da "zastupnik može biti bez razlike i stališa svaki domovine ove sin, jedne ili druge crkve, samo ako je pismen i navršio 24 godine".

Za aktivno biračko pravo izborni red razlikuje birače pojedinih grupa. U prvoj grupi, za izbor županijskih zastupnika, vrijede načela posrednog izbora. U svakoj općini ili "sudčiji" pojedinog kotara kućne starješine obiteljskih zadruga, biraju jednoga ili dva izbornika, već prema veličini pojedine političke općine. Svi ti izbornici biraju pod nadzorom "županijskog poglavarstva" jednog zastupnika za određeni izborni kotar.

Za aktivno biračko prava *krajišnika* 11. paragraf izbornog reda određuje da svaka kumpanija pojedine regimente saziva sve kućne starješine koji onda zajednički biraju jednoga izbornika na svih 500 stanovnika u određenoj kumpaniji. Svi se izbornici sastaju određenog dana u štabu regimente i izabiru 4 zastupnika na svaku regimentu.

U gradovima i drugim mjestima navedenim u 4. paragrafu izbornog reda biraju neposredno svi punoljetni stanovnici dotičnih mjesta koji uživaju pravo građanstva ili posjeduju nekretnine. Nadalje, neposredno pravo izbora uživa i mjesna inteligencija (diplomatici) i javni službenici, ako u tom mjestu stalno borave, premda i ne posjeduju nekretnine.

8 Glavna skupština svake županije imenovala je središnji izborni odbor za čitavu županiju. Županijski izborni odbor sastojao se od predsjednika - u pravilu jednog od podžupana ili županijskih sudaca - i četvorice prisjednika te bilježnika.... Županijski izborni odbor postavljao je u svakom županijskom izbornom kotaru posebno povjereništvo od tri osobe te jednog bilježnika radi sastavljanja imenika birača ("izborničke listine"). Županijska skupština ili veliki župan osobno su imenovali izborno povjerenstvo za svaki izborni kotar. Povjerenstvo se sastojalo od predsjednika - u pravilu županijskog ili kotarskog suca - te bilježnika. Pojedina kotarska izborna povjerenstva imala su i veći broj članova. Ona su odredivala kompletan broj izbornika pojedine seoske općine na temelju predhodno utvrđenih županijskih kriterija. Na temelju propisa paragrafa 6. izbornog reda svaka općina ili sudčija birala je između kućegospodara jednoga ili dva izbornika. U pravilu je seoska općina do 150 kuća imala pravo na dva izbornika. Opširnije o načelima izbornog postupka vidi u radu autora "Izborni red za Sabor od 1861. godine i provođenje izbora. "Rad" JAZU, knj. 347., Zagreb, 1967., str. 227.-235.

U četvrtoj grupi biraju svi punopravni članovi kaptola (kanonici) i konzistorija, odnosno za pravoslavne manastire njihovi igumani i jeromonasi.

U zagrebačkoj Akademiji znanosti birali su zajedno svi profesori i 8 predstavnika studenata svoga zastupnika. Godine 1848. u Akademiji je za njezina zastupnika bio izabran dr. Ljudevit Gaj.

4. Provođenje izbora

Budući je izborni red za Sabor 1848. sadržajno vrlo kratak, izborni je postupak u njemu slabo normiran i faktično prepušten dotadašnjim izbornim običajima ili konkretnim uputama županijskih i municipalnih vlasti. O tome su očuvani oskudni arhivski podaci.

Izbori za Sabor raspisani su 19. svibnja, održavani su do kraja toga mjeseca. Na izborima su se kandidirali samo prvaci Narodne (bivše ilirske) stranke. Dne 8. svibnja ban Jelačić smjenjuje dotadašnji mađaronski magistrat zagrebačke županije, a toga dana zapečaćen je i njihov - kasino. Stoga se taj datum može uzeti kao datum raspuštanja Hrvatsko-ugarske stranke, koja će oživjeti tek 1861. pod imenom Unionističke stranke.

Uvidom u *vjerodajnice* izabranih zastupnika, koje su očuvane u Hrvatskom državnom arhivu, može se utvrditi da su one oblikom i sadržajem vrlo različite,[9] pa je u Saboru imenovani verifikacijski odbor imao dosta posla dok je pristigle vjerodajnice potvrdio, a o čemu se govori u čl. XII. saborskih zaključaka.

Na svibanjskim izborima 1848. izabrani su svi važniji prvaci hrvatskog narodnog pokreta: Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević, Metel Ožegović, Ljudevit Vukotinović, Antun Nijemčić, Ivan Mažuranić, Antun Mažuranić, Avelin Ćepulić, Ambroz Vranicani, Ivan Trnski, Ognjeslav Utješenović i drugi. Uz hrvatske političare i književnike na Saboru vidimo i ponekog seljaka. Tako je na pr. prva banska pukovnija (sa sjedištem u Glini) izabrala četiri seljaka graničara.

5. Zaključak

Izborni red iz 1848. pretvorio je naš staleški sabor u *jednodomno predstavničko tijelo*. U njemu su ipak ostali svi virilni članovi iz feudalnog Sabora, kojima su pridodana 192 "predstavnika naroda". Rudiment staleškog sabora vidi se i u tome što izbor-

9 Takvu je jednu vjerodajnicu nedavno objavio Josip Barbarić u knjizi " Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi, knj. III. (1834.-1878.), Slav. Brod, 1998., str. 165-167.
Vjerodajnica nosi naziv: Naputak gosp. Mati Topuloviću, vjeroučitelju u Biskupskom sjemeništu u Đakovu gospodaru i Antunu Muraviću, brodskom građaninu, kano izabranim zastupnikom carsko kraljevske slobodne vojničke Občine brodske, za slavni Banski sabor u Zagrebu dana 5-og lipnja 1848. U osam točaka Naputka (i 5 naknadno dodanih "želja") iznose se želje Brodske općine koje bi navodni zastupnici trebali zastupati u Saboru, kao: neovisnost od vojničkog upravljanja; Hrvatska kancelarija u Beču neka odgovara samo Hrvatskom saboru ("ne pripoznajemo niti ugarskog niti ikakvog drugog popečiteljstva"); svaki narod nek se svojim jezikom i narodnostju podpuno i slobodno u svima nutarnjim i izvanjskim poslovima služi. Svećenstvo i učitelji neka se plaćaju iz zemaljske blagajne. Na kraju se traži ukinuće pojedinih "dacija" i rabote, te pravedna arondacija zemljišta.

ni red iz 1848. ne poznaje neposredno biračko pravo, nego se to pravo rezervira pojedinim županijama, krajiškim regimentama, kraljevskim slobodnim gradovima i drugim općinama i korporacijama. Selo u Hrvatskoj i Slavoniji bira tek posredno, u županijskom kotaru ili štabu krajiške regimente preko glasova kućnih starješina. A u gradovima i općinama izbor je ograničen posjedovanjem nekretnina ili alternativno: pravom građanstva, školskom diplomom ili činovničkom službom. Daljnja nedemokratska karakteristika izbornog reda jest i njegova odredba o *javnom* glasovanju.

Usprkos tim kritičkim napomenama stoji pozitivna činjenica da je Jelačićevim izbornim redom 40.000 birača i izbornika iz Hrvatske, Slavonije i Vojne krajine dobilo prvi put biračko pravo, što je omogućilo prodor u politički život i pripadnicima građanske klase, pa čak i nekim seljacima graničarima. Hrvatska je u to vrijeme zajedno s Vojnom krajinom imala oko 1,700.000 stanovnika. Na temelju ovog izbornog reda provedeni su – uz neke manje izmjene – i izbori za sabore 1861. i 1865. godine. Iako je Jelačićev izborni red u svojoj osnovi dosta konzervativan, u usporedbi s kasnijim Rauchovim i Khuenovim izbornim redom ipak je bio napredniji.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Militärgrenze in den Geschehnissen der Jahre 1848/1849

In seiner Arbeit befasst sich der Autor mit politischen und militärischen Konflikten zwischen Kroatien und Ungarn und zwar auf verschiedenen Ebenen: auf der Ebene der unversöhnlichen nationalen Interessen; er befasst sich weiter mit der sehr empfindlichen Frage der territorialen Vereinigung "der zerstückelten Glieder des Dreieinigen Königreiches"; dann mit der Frage der Zugehörigkeit von Rijeka (Fiume), welche Stadt die Kroaten als einen Bestandteil des Dreieinigen Königreiches betrachten; weiter mit den sehr empfindlichen Wirtschaftsfragen, wie es beispielsweise der Bau kroatischer Eisenbahnmagistrale Vukovar – Rijeka war; und schließlich mit der Rolle des Militärs beziehungsweise der Grenzer, die eine wichtige Stütze des kroatischen 48er-Programms bildeten (Freiheit, Gleichheit und Gleichberechtigung aller Nationen der ungarischen Krone).

Ungarischer Ministerpräsident vertrat Kroatien gegenüber nur die alte und bekannte großmagyarische Stellung, nach der Kroatien ein integraler Teil von Ungarn sei, mit Recht auf eine ziemlich begrenzte Autonomie. In seiner Unterhandlung mit Jelačić behauptete er, dass weder die verhandenen, jahrhundertealten Beziehungen des Königreiches Kroatien zum Königreich Ungarn im Rahmen des kroatischen 48er-Programms nicht abzubrechen sind noch es irgendwelche Territorialveränderungen geben könnte, worunter er das sogenannte Ungarische Küstenland mit Rijeka und die Murinsel (Međimurje) meinte.

Nachdem er die unannehmbaren magyarischen Bedingungen zurückgewiesen hatte, rückte Jelačić, der kroatische Banus und Befehlshaber der Armee, am 31. August mit seinen Truppen in Rijeka ein und schloss das sogenannte Ungarische Küstenland an Kroatien an. Einige Tage danach, am 7. September 1848, erklärte er dem ungarischen Ministerium den Krieg und schloss die von den Magyaren weggenommene Murinsel mit Čakovec (Tschakaturn) wieder an Kroatien an.

Indem er nach der Schlacht bei Pákozd (am 29. September) mit seinen Grenzern an der Niederschlagung der Wiener Oktoberrevolution teilnahm, die im vollen Gange des kroatisch-magyarischen Krieges ausgebrochen war, schied Jelačić von seiner ursprünglichen strategischen und Motivationsrichtung und stellte alle seine Militärkräfte auf die Seite der Dynastie und des Wiener Ministeriums und gegen die magyarische Regierung und den Befreiungskrieg der magyarischen Nation, der erst im Dezember 1848 beginnt.

UDK: 355.48 (497.5) "1848"
Izvorni znanstveni rad

Dr. Alexander BUCZYNSKI
Zagreb, Republika Hrvatska

TROJNA ZAPOVJEDNA PODREĐENOST VOJNE KRAJINE 1848. GODINE

Austrijski kancelar Klemens Lothar knez Metternich izradio je 2. siječnja 1848. za svoju zabavu politički horoskop za predstojeću godinu i pri tome predvidio katastrofu. Prognozirao je, naime, da će se ponovno na europskom kontinentu pojaviti radikalne sile, koje će poremetiti društveno uređenje. Izvori opasnosti se, prema njegovu mišljenju, međutim, nisu nalazili u Francuskoj ili Njemačkoj, a najmanje u Habsburškoj Monarhiji. Središte revolucionarnih događaja trebala je, prema Metternichovim očekivanjima, postati Italija.[1] Slijed događaja na Apeninskom poluotoku idućih tjedana dao je, u početku, naslutiti da je austrijski kancelar doista bio u pravu. Ustanku u Palermu u drugom tjednu siječnja slijedilo je prihvaćanje ustava u napuljskih vlasti te javno djelovanje liberalne oporbe u Toskani. U veljači su počeli ulični nemiri u Milanu, pokreti vojske u Pijemontu, a proširila se vijest da je papa Pijo IX. odobrio stvaranje vlade za Papinsku Državu, u kojoj su prvi put sudjelovali i laici. Posljednji tjedan tog mjeseca donio je, međutim, potpuno drukčiji razvoj događaja nego što je predvidio Metternich.

Kancelar je u utorak navečer 29. veljače doznao za abdikaciju francuskoga kralja Luj-Filipa. Idućega dana ujutro bio je obaviješten o proklamaciji Druge Francuske Republike. Istovremeno je dobio potpuno krivu informaciju da je Francuska mobilizirala 50.000 vojnika te da je ta vojska trebala pokrenuti revolucionarni rat nacionalnog oslobođenja u Italiji. Metternich je zbog tih okolnosti doista mislio da su se "vratili najnesretniji dani Prve Francuske Republike". Analogija s događajima 1792. godine bila je, uostalom, živa u svijesti svih tadašnjih europskih državnika. Tako je pruska vojska na Rajni već 4. ožujka stavljena u punu pripravnost. Belgijski je kralj Leopold užurbano radio na prebacivanju svoje vrjednije imovine u London. No, najdojmljivija reakcija slijedila je u Sankt Petersburgu, gdje je car Nikolaj I. prekinuo bal u Zimskom Dvoru dramatičnim riječima: "Gospodo, osedlajte Vaše konje! Francuska je republika".[2] Kongresni sustav, koji je od 1815. godine tako uspješno čuvao

---

1 Alan Palmer, *The chancelleries of Europe*, London, 1983., str. 81.

ponovno uspostavljeni stari poredak, legitimnost dinastičke suverenosti i solidarnost europskih velesila u očuvanju europske ravnoteže i obrane od revolucionarnih pokreta, sad je opet bio na udaru revolucije. Metternich ni u snu nije očekivao da će događaji u Parizu ponovno pokrenuti revolucionarni val, koji će vrlo brzo donijeti kraj jednog razdoblja i sustava kojemu je on bio "zaštitni znak".

Glavni protagonisti ožujske revolucije u Beču bili su građani, studenti i radnici. Studenti i građani su u jednoj velikoj povorki krenuli 13. ožujka 1848. prema sjedištu donjoaustrijskih staleža u gradskoj jezgri, ne bi li na taj način naglasili svoje zahtjeve, istaknuvši na prvo mjesto ostavku Metternicha. Vojska je brutalno reagirala i time izazvala početak revolucije. Pobunjeničko je raspoloženje ubrzo zahvatilo bečka predgrađa. Radnici su napali tvornička postrojenja i uništavali mašine zbog kojih su ostali bez posla. Dva dana kasnije razvili su se revolucionarni događaji u Budimu i Pešti. Zatim je 18. ožujka izbila pobuna u Milanu, a 22. ožujka u Veneciji. Za samo deset dana tresao se čitav ustroj dunavske monarhije. Venecija i Lombardija otrgle su se od Monarhije, a Pijemont je 24. ožujka, dakle 11 dana nakon Metternichova pada, objavio rat Austriji. Uspio je 8. travnja poraziti demoraliziranu austrijsku vojsku kod Giota. Zbog takva razvoja događaja Austrijanci su čak bili voljni ustupiti Lombardiju, a Venecija bi trebala ostati unutar Monarhije. No, tijekom pregovora u kojima se o tome raspravljalo, carska je vojska ponovno uspjela preuzeti inicijativu na talijanskom bojištu. Podmaršal Radetzky porazio je 25. srpnja Pijemont u bitci kod Custozze. Lombardija je vraćena Austrijancima, a pijemontski je kralj Karlo Albert 9. kolovoza bio prisiljen sklopiti primirje. Integritet Monarhije, činilo se, bio je spašen. No, zato su revolucionarni događaji primili potpuno drugi tijek na drugom krilu Monarhije.

Važno je naglasiti da bit tih događaja u ožujku 1848. nije bilo ukidanje Monarhije nego donošenje ustava koji će točno odrediti prava i obveze vladara i podanika. U Budimu, Beču i Zagrebu čuli su se gotovo u isto vrijeme gotovo isti zahtjevi: parlament koji je odgovoran narodu, jednakost pred zakonom, sloboda štampe, ukidanje staleža, ukidanje kmetstva, naoružavanje naroda itd. Zaraženo francuskim revolucionarnim idejama, osobito načelom narodne suverenosti umjesto dinastičke, razvijeno građanstvo diljem Europe htjelo je imati udjela u vlasti. Okrunjene glave Europe mislile su, međutim, da narod nije sposoban sam vladati, a to su potvrdile grozote Francuske revolucije. No, tridesetih su godina konzervativne snage uspjele vratiti revolucionarni duh u bocu, ali sada se rasplet događaja oteo kontroli.

Pad austrijskoga kancelara doživljen je kao kraj omraženog policijskog sustava i u samom je Beču dočekan kao uvod u unutrašnje reforme. Austrijska je vlada obećala izradu ustava i sazivanje ustavotvornog državnog sabora. Osim toga, vlada je odobrila stvaranje narodne garde, ukinula je cenzuru i obećala donošenje slobodnijeg zakona o štampi. Ukinuta je Tajna državna konferencija (*Geheime Staatskonferenz*), a na njezino je mjesto stupilo privremeno Državno ministarstvo pod vodstvom Metternichova protivnika Franza Antona grofa Kolowrat-Liebsteinskog. Kolowrat-Liebsteinsky se, međutim, već 3. travnja povukao iz političke javnosti i vodstvo

2 Isto, str. 81., 82.

prepustio ministru vanjskih poslova Karlu Ludwigu grofu Ficquelmontu. U predožujko vrijeme apsolutistički sustav Habsburške Monarhije, jedne od najutjecajnijih kontinentalnih sila, sam sebi nije bio jamstvom da će se i u burnim revolucionarnim vremenima održati jer mu je nedostajala čvrsta jezgra. Mentalna ograničenost cara Ferdinanda I. činila ga je, naime, nesposobnim za vladanje. Zbog toga je, u njegovo ime od 12. prosinca 1836. vladala spomenuta Tajna državna konferencija. Članovi su joj bili carev stric nadvojvoda Ludwig, njegov brat nadvojvoda Franz Karl, Metternich i Kolowrat-Liebsteinsky. Car Ferdinand I. jedva je utjecao na poslovanje Konferencije i njihove je odluke uglavnom bez oklijevanja odobravao. Njegovo se vladanje ograničilo na puko potpisivanje službenih spisa. Poznate su Ferdinandove riječi: "vladati bi bilo lako, samo kad ne bi bilo tog potpisivanja".[3]

Zahvaljujući intervencijama Tajne državne konferencije smjena na prijestolju 1835. godine nije u Monarhiji prouzročila znatne promjene. No, treba naglasiti da to tijelo zbog antagonističkih odnosa među članovima često nije bilo u stanju adekvatno reagirati na okolnosti koje su zahtijevale hitne intervencije. Ukidanjem Konferencije nestalo je, međutim, jedino vrhovno tijelo koje je u jednoj izrazito delikatnoj situaciji moglo definirati političke smjernice. Izravna posljedica toga bilo je kolebljivo ponašanje austrijskoga cara, koje je u novonastalim okolnostima samo pomoglo razvoju revolucionarnih događaja i izbijanju prvog nacionalnog rata u povijesti, rata između Hrvata i Mađara u istom državno-pravnom entitetu. Karakteristično za početnu fazu revolucije svakako je neregularno, čak protuustavno ponašanje najviših vlasti, tj. predstavnika tih vlasti u trenucima kad stanje na terenu i nije bilo tako burno.

Pod utjecajem revolucionarnih zbivanja u Parizu, Njemačkoj, Austriji i Italiji Ugarski je sabor odlučio prihvatiti prijedloge svoje liberalne manjine. Iako su već u listopadu 1847. brojni liberali bili birani u Ugarski sabor, konzervativna je većina još 3. ožujka 1848. odbila "unakrsni govor revolucije" Lajosa Kossutha u Požunu. No, za samo dva tjedna raspoloženje se bitno promijenilo te je Ugarski sabor zahtijevao stvaranje posebnog, Saboru odgovornog Ugarskog ministarstva kao samostalne ugarske vlade, te ukidanje Ugarske dvorske kancelarije, Ugarskog namjesničkog vijeća i Ugarske komore. Ugarski je palatin i carev bratić, nadvojvoda Stephan Viktor (1817.-1867.) odlučno podržavao mađarske zahtjeve.[4]

Palatin Stephan imenovao je 7. ožujka Lajosa grofa Batthyányja predsjednikom prve samostalne ugarske vlade, ne čekajući službenu potvrdu iz Beča. Na sličan neregularan način ovlastio je grofa Batthyányja da imenuje ministre u svojoj vladi. Batthyány je tako imenovao liberalne vođe Lajosa Kossutha za ministra financija i Ferenca Deáka za ministra pravosuđa. Stephan se zatim na čelu ugarskoga poslanstva uputio u Beč, gdje ga je 16. ožujka primio car Ferdinand I. Ne čekajući službene rezultate bečkih pregovora, Ugarski je sabor 23. ožujka prihvatio zakonske prijedloge za stvaranje posebne ugarske vlade, odlučivši između ostaloga da treba urediti i posebno ugarsko ministarstvo rata. Zahvaljujući intervenciji palatina Stephana, car je

3 Karl Vocelka, Lynne Heller, *Die private Welt der Habsburger: Leben und Alltag einer Familie*, Beč, Graz, Koln, 1998., str. 40., 41.

4 Brigitte Hamann ur., *Die Habsburger: Ein biographisches Lexikon*, Beč, 1988., str. 424., 425.

ove neregularne postupke 7. travnja sankcionirao. Osim toga, odlučio je u društvu svojeg mlađeg brata Franza Karla i nećaka Franje Josipa posjetiti Požun, gdje je sankcionirao novi liberalni ugarski ustav od 10. travnja.[5]

Ti su takozvani "travanjski zakoni" osim ukidanja kmetstva, desetine i cenzure, predvidjeli uvođenje ravnopravnosti pred zakonom i ravnopravnost vjera. Također su odredili da će novi Ugarski sabor ubuduće redovno zasjedati u Pešti i da će u njegovu radu sudjelovati 39 zastupnika iz Hrvatske Kraljevine. Važno je, međutim, naglasiti da je isti ustav predvidio da mogu biti izabrani samo zastupnici koji vladaju mađarskim jezikom. Uvođenje mađarskog kao službenog jezika, te naredba provođenja potpune mađarizacije izazvali su veliki nemir među Hrvatima, Srbima, Rumunjima, Slovacima i Nijemcima. Odnos između Ugarske i Austrije ograničen je na personalnu uniju. Ugarska je počela izdavati vlastitu valutu i pristupila stvaranju vlastite vojske - honvéda. Od hrvatskih zastupničkih mjesta u Ugarskom saboru 11 je mjesta bilo predviđeno za predstavnike Vojne krajine. Ugarsko je ministarstvo stoga već 14. travnja uputilo poziv krajiškim generalkomandama da sve njezine pukovnije pošalju svoje zastupnike na prvi reprezentativni sabor u Pešti, koji je bio zakazan za 2. srpnja. Iako je car Ferdinand I. odbacio taj naputak, ipak je 7. svibnja službeno imenovan pukovnik Meszáros ministrom rata.

Što se u međuvremenu dogodilo u hrvatskom dijelu Monarhije? Isti dan kad je Ferdinand primio u posjet ugarsko poslanstvo, dakle 16. ožujka, predsjednik Tajne državne konferencije, nadvojvoda Ludwig, primio je iz Hrvatske baruna Kulmera i prihvatio njegov prijedlog za imenovanje Josipa baruna Jelačića banom. Istodobno je Ljudevit Gaj u Grazu kod nadvojvode Johanna zagovarao njegovo imenovanje. Službeno imenovanje Jelačića za bana, te njegovo promaknuće u čast general-bojnika slijedilo je 23. ožujka bez prethodnog znanja ugarskog prvog ministra. U Zagrebu se dva dana kasnije, na inicijativu Narodne stranke održala velika narodna skupština, na kojoj se zahtijevalo priključenje matici zemlji svih hrvatskih zemalja, naposе Dalmacije i Vojne krajine. Dan nakon što je car Ferdinand I. potvrdio samostalnu ugarsku vladu, dakle 8. travnja, slijedio je imenovanje Jelačića podmaršalom i zapovjedajućim generalom u Vojnoj krajini.

Nakon ožujskih zbivanja u Pragu, Beču i Budimu slijedilo je kratko prividno smirivanje revolucionarnih strasti. Nesinkronizirani službeni postupci Beča prema Budimu, s jedne strane, te Zagrebu, s druge strane, pokrenuli su lavinu službenih i polu-službenih postupaka koji su na kraju morali završiti izravnom sukobom. Novoimenovani hrvatski ban Jelačić 19. je travnja svim hrvatskim i slavonskim ustanovama poslao okružnicu da ni od koga ne smiju prihvatiti službene naredbe, pa tako niti od Ugarske vlade. Odnosilo se to, naravno, i na službeni poziv ugarske vlade hrvatskom građanstvu da sudjeluje u radu prvog reprezentativnog Sabora u Budimu, koji je bio upućen pet dana ranije. Umjesto da prihvati sudjelovanje u tom tijelu, Jelačić je 18. svibnja raspisao izbore za Hrvatski sabor, koji je također izgubio sva staleška obilježja i koji je bio

5 Z. R. Dittrich, "De Hongaarse omwenteling", u: H. Derks, *Kroniek van 3 eeuwen revoluties*, Groningen, 1989., str. 134.-137.

preobražen u narodno predstavničko tijelo. Tako su prvi bili pozvani i poslanici Hrvatsko-slavonske vojne krajine da sudjeluju u njegovu zasjedanju.

Postupci Mađarske, s jedne strane, te Hrvatske, s druge strane, a osobito nedorečenosti i proturječnosti u ponašanju državnog vrha u Beču doveli su do prve konfrontacije. Brat ugarskog prvog ministra, Kazimir Batthyány, bio je imenovan ugarskim povjerenikom za Slavoniju. Nalazio se u Osijeku, i uvjeren da postupci hrvatskog bana ugrožavaju mađarske interese u Slavoniji, naredio je ugarsku okupaciju. Iz sličnih je pobuda ugarski palatin nadvojvoda Stephan naredio zapovijedajućem generalu u Petrovaradinu, podmaršalu Janosu Hrabovszkom da prema potrebi protiv hrvatskog bana pokrene proces radi veleizdaje i da ga smijeni s vlasti. Slušajući zapovijedi iz Budima zapovjednik osječke tvrđave general Jović i podmaršal Hrabovszky nagovorili su posade osječke, odnosno petrovaradinske tvrđave, da se stave pod zapovjedništvo ugarskoga ministra rata. Time su, dakako, nadležnosti hrvatskog bana izravno bile dovedene u pitanje. S političkog stajališta, Josip Jelačić je, naime, kao ban bio podređen ugarskom namjesniku. U vojnom je pogledu, međutim, dakle kao zapovijedajući general u Vojnoj krajini, bio podređen Dvorskom ratnom vijeću u Beču. Dok su Ugarsko namjesništvo i Dvorsko ratno vijeće zastupali iste interese i slijedili iste smjernice, nije bilo razloga za zabrinutost. No, sada se pokazalo da će se zbog spomenutog razvoja događaja politički i vojni položaj bana najviše naći na udaru. S druge strane, valja istaknuti da je Hrabovszky hrvatskom banu po činu i dužnosti bio podređen i da njegovi postupci s vojnog stajališta stoga mogu biti označeni kao insubordinacija.

U Beču je narod 15. svibnja ponovno izašao na ulice i zahtijevao sazivanje ustavotvornog sabora te uvođenje općeg prava glasa. Car Ferdinand I. i dvor napustili su Beč i pobjegli u Innsbruck. Pokušaji da se raspusti Sveučilišna legija nisu uspjeli. Umjesto toga podignute su barikade. Aula Bečkog sveučilišta postala je središtem demokratskog otpora. Stvoren je također Sigurnosni odbor kao savjetodavni i izvršni organ, koji je bio sastavljen od građana i studenata. Ideja o narodnom suverenitetu napokon je, barem se tako činilo, i u Austriji pobijedila. Jelačić je istodobno upozoravao nadvojvodu Franza Karla na nemir među krajiškim vojnicima, koji su se u sjevernoj Italiji borili protiv talijanskih revolucionara. Sve veći broj želio je napustiti ratište da bi pomogao ugroženoj domovini. Ugarska je vlada pet dana nakon izbijanja ponovnih uličnih nemira u Beču odlučila poslati palatina i predsjednika u Innsbruck da bi na tamo sazvanoj konferenciji pod predsjedanjem Franza Karla postigla kraljevsku suspenziju hrvatskog bana. Car Ferdinand I. doista je potpisao odluku 10. lipnja. Ona, međutim, još uvijek nije bila službeno objavljena kad je ban Josip Jelačić 16. lipnja na čelu saborske delegacije doputovao u Innsbruck. Jelačić je za nju saznao tek na povratku, u vlaku iz Beča, dok je listao *Wiener Zeitung*. Innsbruškim manifestom car je istaknuo da su hrvatski banovi uvijek trebali biti poslušni ugarskim vlastima. Stoga ban Jelačić mora izvršiti naredbe kraljevskog namjesnika i ugarske vlade ako ne želi biti optužen za veleizdaju. Krajišnicima je car jamčio nepovredivost nacionalnosti, vjere i jezika, te im istodobno naredio neposluh prema banu. Službena vijest o suspenziji bana stigla je 21. lipnja konačno do hrvatskog glavnoga grada i tamo odjeknula kao bomba.

Posljedice nejasnih i proturječnih mjera državnog vrha najočitije su bile u Vojnoj krajini, koja se tako u jednom trenutku *de jure* istovremeno našla pod nadležnosti triju potpuno različitih političkih tijela, i to: bečkog Ministarstva rata, Ugarskog ministarstva i Hrvatskog sabora. Dvorsko ratno vijeće prestalo je 31. svibnja 1848. službeno postojati. Na njegovo je mjesto stupilo posebno Ministarstvo rata (*Kriegsministerium*). Vijeće je u drugoj polovici 19. stoljeća gotovo isključivo negativno ocjenjivano i u političkim i vojnim krugovima, a i u povijesnim analizama. Držeći ga preživjelom, arhaičnom ostavštinom, Dvorsko je ratno vijeće ocijenjeno kao proizvod birokratske nesposobnosti i poremećenosti, pa je njemu pripisivana glavna odgovornost za izgubljene bitke i manje uspješne ratne pohode. Za prvog ministra rata bio je imenovan Theodor grof Baillet von Latour. Bit promjene uspostavljanjem ministarstava 1848. godine trebala je biti u odgovornosti ministra narodnom zastupništvu, ne vladaru. Slom revolucionarnog pokreta i uvođenje neoapsolutizma vodili su, međutim, do toga da su ministarstva između 1851. i 1867. godine bila isključivo odgovorna monarhu, a tek nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. ponovno narodnom zastupstvu.[6]

Što se podređenosti Vojne krajine ticalo, Ferdinand I. je svom ministru rata Latouru 3. lipnja odgovorio da mu neće biti oduzeta uprava nad Vojnom krajinom niti da će mu biti osporavano vrhovno zapovjedništvo nad cjelokupnom vojskom. Krajiške pukovnije Hrvatske krajine nalazile su se i dalje pod zapovjedništvom generalkomande u Zagrebu, a tri slavonske pukovnije pod zapovjedništvom generalkomande u Petrovaradinu. Za tjedan dana objavljen je, pak, Innsbruški manifest, prema kojem se Vojna krajina i Erdelj izdvajaju ispod vlasti Ministarstva rata i stavljaju pod nadležnost Ugarskog ministarstva. Nedugo zatim ugarski se ministar rata Meszaros potužio palatinu Stephanu da Beč i dalje izravno komunicira s krajiškim generalkomandama te da Ugarsko ministarstvo još uvijek nema utjecaja na njihovo premještanje, pravosudnu i gospodarsku upravu. Valja, naime, istaknuti da je Vojna krajina, institucionalno, i dalje ostala u nadležnosti posebnog odjela Ministarstva rata, odnosno Vrhovnog vojnog zapovjedništva. Vojno-krajiškim je odjelom rukovodio ministarski savjetnik i ratni povjerenik general Karl Friedrich Bernhard Beck vitez od Schörburga, i to od svibnja 1848. do travnja 1857. godine.

Pitanje Vojne krajine našlo se i na dnevnom redu Hrvatskog sabora, koji je 5. lipnja prvi put počeo zasjedati u novom sastavu. Njegovi zastupnici raspravljali su o tome kako na Vojnu krajinu i na ostale dijelove Hrvatske Kraljevine treba primijeniti suvremena konstitutivna načela. Od dotadašnjeg vojno-krajiškog ustrojstva trebalo je odbaciti ono što prema tim načelima nije bilo prihvatljivo. No, to opet nije značilo da bi Krajinu trebalo podvrgnuti burnim, radikalnim reformama. Sam ban Josip Jelačić protivio se razvojačenju Krajine zbog sigurnosnih razloga, pa je zbog toga donesen novi Krajiški ustav.[7] No, dok je Krajiški ustav poslan caru na odobravanje, spomenuti Innsbruški manifest Vojnu je krajinu stavio pod nadležnost Ugarskog ministarstva. Iako je bio li-

6 Walter Wagner, *Geschichte des k. k. Kriegsministeriums*, I., Beč, 1966., str. 12.-14.

7 [illegible] *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb, 1981., str. 24.

šen banske časti, Jelačić ipak nije dao vlast iz ruku. Štoviše, to ga čak nije omelo da ne čeka službeni pristanak cara Ferdinanda I. na predložene krajiške propise.

Osim toga valja naglasiti da je ministar rata Latour već 23. lipnja 1848. pozvao Jelačića na poduzimanje vojnih mjera protiv Mađarske, a to je prema postojećem Innsbruškom manifestu značilo veleizdaju. No, s obzirom da je Latour u vojnoj hijerarhiji bio nadređeni banu Jelačića, neposluh bana, tehnički gledano, također bi mogao biti ocijenjen kao veleizdaja. Je li ban bio samo suspendiran kao politička osoba ili također kao vojna? Da nije samo ministar rata, nego i čitava austrijska vlada očekivala da će hrvatski ban poduzeti odgovarajuće vojne korake, potvrđuje činjenica da je ta vlada na svojoj sjednici od 3. srpnja odobrila 100.000 for. Jelačiću za plaće hrvatskih vojnika. S druge strane Lajte, ugarska je vlada užurbano radila na obrani svoje domovine i do 11. srpnja uspjela mobilizirati 200.000 vojnika – pripadnika honveda.

Pošto su prekinuti pregovori između Zagreba i Budima, s jedne strane, te Budima i Beča, s druge strane, revolucionarni događaji ponovno su dosegli svoj vrhunac. Hrvatski je ban 31. kolovoza zauzeo Rijeku i time je počelo oružani sukob Hrvata i Mađara. Jelačić 4. rujna ponovno biva imenovan banom, a svečana banova instalacija obavljena je u Virovitici nadomak mađarske granice. Tri dana kasnije objavio je ban postavljanje Banskog vijeća, a njegovi su članovi ili banski savjetnici bili načelnici pet posebnih odjela. Otu Sermageu bio je povjeren Odjel za bojne poslove.[8] Isti je dan Jelačić ugarskoj vladi objavio rat, zahtijevajući jednakost i ravnopravnost svih naroda i narodnosti koji su živjeli pod ugarskim krunom. Car Ferdinand I. sve je travanjske zakone proglasio nelegalnima te je zahtijevao da se ukine posebni položaj Ugarske. Ugarska je vlada odstupila, a hrvatski je ban 11. rujna s 30.000 vojnika prešao Dravu kod Varaždina i krenuo na pohod protiv Budima. Reakcija hrvatskog naroda na početak ratnog sukoba ostala je zabilježena po svjedočenju suvremenika tadašnjih zbivanja, krajiškog časnika Josipa Širokog: "Oduševljenje u narodu je bilo veliko za rat protiv Madžara, koje nije nitko trpio. Isticao se je osobito naš starodrevni "horvatski" jezik, koji su Ilirci probudili, te je sav narod bio složan."[9]

Uoči prve hrvatsko-ugarske bitke kod sela Pakozda na Blatnom jezeru, stanje u ugarskoj prijestolnici prekipjelo je. Na mostu koji spaja Budim s Peštom 28. rujna histerična je masa linčovala generala i glavnog zapovjednika u Ugarskoj Franza grofa Lamberga, kraljevskog povjerenika s posebnim ovlastima. Habsburška je vlast manifestom od 3. listopada raspustila Ugarski sabor, proglasila opsadno stanje za Ugarsku te imenovala Jelačića kraljevim povjerenikom za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju te vrhovnim zapovjednikom svih carskih postrojbi u Ugarskoj i susjednim zemljama na tom bojnom polju. Narodni tribun Lajos Kossuth u tim je burnim okolnostima uz podršku Ugarskog sabora preuzeo punu vlast s diktatorskim ovlastima. Time je završilo i legalno djelovanje Ugarskog ministarstva rata.[10]

8 Josip Jelačić, "Banska naredba na sve oblasti, Zagreb 7. IX. 1848." *Novine dalmatinske, hervatske slavonske*, 14./1848., br. 100.

9 Franjo Bučar, "Iz zapisnika jednog krajiškog časnika", *Omladina*, 2./1918.-19., str. 105.

10 Wagner, n. dj., str. 24.

13. 04. 2011. – II GODINA HP 19 st. prof. TROGRLIĆ

KRONOLOGIJA ZBIVANJA U POVIJESTI HRVATSKOG NARODA OD 1750. DO 1848. GODINE

1750. U reorganiziranoj Banskoj krajini formirane su *kostajnička i glinska pukovnija* koje i nadalje ostaju izravno podvrgnute hrvatskom banu.

1751. U Požunu na saboru virovitički podžupan Antun Špišić predlaže da *tri slavonske županije* budu izravno zastupljene i na ugarskom saboru i tako uđu u užu *vezu s Ugarskom.*
Na području Banske krajine izbija *buna* pod vodstvom *Teodora Kijuka.*
U *Rijeci* počinje radom *rafinerija šećera* koja prerađuje trsku iz prekomorskih zemalja. Utemeljena je nizozemskim kapitalom. Do likvidacije (1828) bila je prva *veća manufaktura u Hrvatskoj.*

1754. Donesen je novi *Temeljni zakon* za područje Vojne krajine (tj. za varaždinski i karlovački generalat). Njime su znatno ograničena i smanjena samoupravna prava krajiškog stanovništva (npr. sva zemlja krajiške kućne zadruge postaje carsko leno). Zbog toga je sljedeće godine izbila buna krajišnika koji se povezuju s istodobnim pokretom seljaka u križevačkoj županiji.

1755. U veljači i ožujku počinje veliki *seljački pokret* sa zahtjevom da dođu pod krajišku upravu. Plemićki odredi pod vodstvom podbana Ivana Raucha u krvi su ugušili ustanak, a carica Marija Terezija poslala je posebnu komisiju da istraži uzroke pokreta. Istodobno je pripremljen *prvi privremeni urbar za Hrvatsku* koji je proglašen 8. studenoga.
Franjevac Lovro *Bogović* objavio je u Bratislavi knjižicu *Hisa zlata* (Zlatna hiža). Bio je to molitvenik i pjesmarica na gradišćansko-hrvatskom jeziku, najčitanija i najizdavanija knjiga (20 izdanja) za Hrvate u zapadnoj Ugarskoj, Slovačkoj i Moravskoj od sredine 18. do sredine 19. stoljeća.

1756. Marija Terezija donosi *novi urbar* (15. ožujka) radi reguliranja agrarnih odnosa u Slavoniji. U njemu su razvrstana sva seljačka gospodarstva u selišne jedinice.
Mletački providur u Dalmaciji F. Grimani pripremio je zakonsku odredbu po kojoj sva *zemlja* u unutrašnjosti *Dalmacije* pripada isključivo *državnom vlasništvu;* seljaci su otada posjedovali i obrađivali svoja gospodarstva samo kao nasljedni korisnici u muškom koljenu, plaćajući venecijanskoj vlasti desetinu prihoda.
Preuređene su hrvatsko-slavonske županije prema ugarskom uzoru.
Počinje *izgradnja grada Bjelovara,* kao vojno-krajiškog središta, po novoj pravokutnoj urbanističkoj osnovi.

1756—1763. Traje takozvani *sedmogodišnji rat,* u kojem je Marija Terezija bezuspješno pokušala vojnim nastupom protiv Pruske vratiti u svoj posjed ranije izgubljenu pokrajinu Šleziju.

1756—1783. Hrvatski ban Franjo *Nadasdy* (r. 1708) djeluje prema intencijama reformi Marije Terezije.

1758. Dubrovčanin Ruđer *Bošković* (1711—1787), isusovac i učenjak svjetskog glasa na području fizike, astronomije i filozofije, objavljuje u Beču svoje najvažnije djelo *Philosophiae naturalis theoria.*

Oko 1761. Počinje *razvitak svilarstva u Slavoniji* i užoj Hrvatskoj, a posebno u Vojnoj krajini; napredak ove gospodarske grane pomagala je državna vlast.

1762. U Dresdenu je objavljen *Satir iliti divji čovik, M. A. Relkovića* — jedno od najboljih djela našega prosvjetiteljstva.

1764. Ugarsko-hrvatski sabor u Požunu odbija zahtjev *Marije Terezije* za znatno povećanje poreza radi velikih državnih izdataka u toku tzv. sedmogodišnjeg rata (1756—1763). Nezadovoljna vladarica počinje izravno vladati županijama putem *patenata, ne sazivajući sabor.*

1765. *Josip II* postaje *suvladarem* svoje majke *Marije Terezije,* djelujući napose u vojnim i financijskim poslovima države. Iste je godine izabran i za njemačkog cara.

1767. Osnovana je u *Splitu »Poljoprivredna akademija«* radi poboljšanja stanja u dalmatinskom agraru; iz ove akademije nastaje 1774. splitsko *Gospodarsko društvo.* Kasnije je i u Zadru utemeljena gospodarskoagrarna Akademija (1787).
7. srpnja *Marija Terezija osniva Hrvatsko kraljevsko vijeće* kao središnju upravnu oblast u Banskoj Hrvatskoj, pod predsjedništvom bana F. Nadasdya. Iako je zbog mimoilaženja sabora postojanje ove oblasti ugrožavalo autonomna prava Hrvatske, njeno djelovanje u duhu reformi prosvijećenog apsolutizma bilo je korisno za hrvatsko društvo i gospodarstvo, posebno zahvaljujući radu Nikole *Škrlca,* najistaknutije ličnosti u Vijeću. *Sjedište Hrvatskog kraljevskog vijeća* bilo je u *Varaždinu* sve do požara 1776, a zatim je premješteno u Zagreb (do ukinuća 1779).

1768. Prvo putovanje Josipa II našim krajevima; obišao je Slavoniju, a nekoliko godina kasnije i užu Hrvatsku (1775, 1776).

1769—1770. Osnovane prve dvije slobodnozidarske radionice (lože) u Hrvatskoj — Glina i Zagreb.

Oko 1770. Umro Petar Nakić (r. u Kninu oko 1700), svećenik i vrstan graditelj orgulja. U svojoj je radionici u Veneciji izgradio oko pet stotina orgulja (od toga znatan dio i za Dalmaciju).
Podiže se u *Kraljevici prva ratna luka Habsburške Monarhije* i grade naoružani brodovi jedrenjaci za austrijsku flotu na Jadranu.

1770—1779. Po nalogu *Josipa II* gradi se nova *prometnica od Karlovca do Senja,* nazvana po svom osnivaču Jozefinskom cestom.

1771. Slavonski prosvjetiteljski pisac Adam Tadija Blagojević objavljuje svoje djelo *Pjesnik-putnik,* u kojemu hvali nastojanja Josipa II; on ujedno brani Relkovićeva *Satira.*

1773. *Raspušten red isusovaca* na cjelokupnom području Habsburške Monarhije. Njihovi posjedi i imovina uključeni su u školsku zakladu, a dotadašnje isusovačke gimnazije (kao i zagrebačka Akademija) prelaze pod državnu upravu.

1776. Vlastoručnim *pismom Marije Terezije* 9. kolovoza *sjedinjen* je s Hrvatskom *grad Rijeka;* godinu dana kasnije Hrvatskoj su pripojene i primorske luke Bakar, Bakarac i Kraljevica (5. rujna 1777). U isto je vrijeme formirana na području prekokupske Hrvatske nova *županija — severinska, sa sjedištem u Mrkoplju.*
Reorganizacija školstva u Hrvatskoj; osniva se zagrebačko školsko

Jelačić se sastajao s palatinom Stephanom na jednom parobrodu na Blatnom jezeru radi postizanja eventualnog primirja. Hrvatski ban tada je predbacio palatinu da ne može biti vrhovni zapovjednik mađarske vojske, da joj samo služi za dekoraciju i da se bori protiv vlastite dinastije. S obzirom da nije bio postignut nikakav dogovor, rat između Hrvatske i Mađarske nastavio se. Istodobno dok je Jelačić napredovao prema Budimpešti, u bečkim je predgrađima ponovno buknuo nemir među obrtnicima. Dana 6. listopada počela je listopadska revolucija. Beč je ponovno postao poprištem ustanka. Budući da je Latour naredio opremanje jednog bečkog bataljuna grenadira za pohod na Ugarsku, Bečani koji su bili naklonjeni mađarskim nacionalnim i slobodarskim idejama, pokušavali su to spriječiti. Pripadnici nacionalne garde i radnici solidarizirali su se s grenadirima, koji su odbili sudjelovanje u suzbijanju mađarske revolucije, i to je dovelo do krvavih sukoba ispred katedrale Sv. Stjepana. Napadnuta je carska oružana i ministar rata Latour doživio je sudbinu grofa Lamberga. Bečki dvor, koji se vratio u austrijsku prijestolnicu 8. kolovoza, bježao je u Olomouc u Češkoj, a s njim i velik broj vladinih ureda.

Dva tjedna kasnije austrijski maršal Alfred knez Windischgrätz odredio je opsadno stanje za prijestolnicu Habsburške Monarhije. Ban Josip Jelačić zbog tih je događaja bio prisiljen napustiti mađarsko bojište i pomoći knezu Windischgrätzu. Krajem listopada carske su jedinice jurišale na barikade bečkih revolucionara u gradskoj jezgri. Već idućega mjeseca revolucionarni su kolovođe prijekim sudom osuđeni na smrt strijeljanjem. Zapovjedni lanac između Dvora i Vojne krajine ponovno je profunkcionirao bez većih poteškoća.

Godine 1850. Slavonska je krajina, izuzev Petrovaradinske pukovnije, zajedno s Hrvatskom krajinom stavljena pod zapovjedništvo Hrvatsko-slavonske zemaljske vojne komande (*Croatisch-Slavonische Landes-Militär-Commando*) sa sjedištem u Zagrebu.[11] Hrvatskom je banu bio priznat naslov vrhovnog kapetana Hrvatske i Slavonije, te guvernera i zapovijedajućega generala u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Tako su vladajući krugovi u Beču barem načelno priznali jedinstvo cjelokupnog područja Hrvatske Kraljevine. Sve su linijske i krajiške jedinice na području Hrvatske pripadale pod banovu nadležnost. Jelačić je u vojnim pitanjima neposredno odgovarao caru Franji Josipu I., a u upravnim pitanjima bio je odgovoran Ministarstvu rata.[12]

Smjenom na prijestolju 2. prosinca 1848., na čelo carstva došao je vladar koji je gajio posebne osjećaje prema vojsci. Franjo Josip I. na temelju ustava od 4. ožujka 1849. preuzeo je vrhovno zapovjedništvo nad vojskom. Usprkos tome što su Windischgrätz, Jelačić i Radetzky bili glavni protagonisti spašavanja habsburške krune, novopečeni car Franjo Josip I. povjerio je ključni položaj generalu pobočniku Karlu Ludwigu grof Grünneu. Grünne je uživao povjerenje nadvojvotkinje Sophie kao osobni savjetnik osamnaestogodišnjeg cara. Revolucija je bila slomljena, dinastija spašena, a Monarhijom je ponovno zavladala dvorska kamarila. Pobjeda habsburške dinastije, međutim, nije pokorila svijest o suverenosti naroda i nacionalnom osamostaljenju. Dapače, revolucionarno

11 Alfons Wrede, *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, V., Beč, 1905., str. 243.
12 Wagner, n. dj., str. 41., 42., 121., 122.

iskustvo 1848./49. samo je predstavljalo uvertiru u konačnom procesu osamostaljenja pojedinih naroda u iduća dva desetljeća. Bivši car Ferdinand I. živio je povučeno na praškom dvoru Hradschinu do smrti 1875. godine. Saznavši da je njegov nećak Franjo Josip I. izgubio rat protiv Italije i Prusije i time omogućio talijansko i njemačko ujedinjenje, odgovorio je: "No, pa tako dobro bih to i ja napravio ..."[13]

13 Vocelka, Heller, n. dj., str. 41.